

I

MODELE STUDIILOR MODEI

Ca și subiectul căruia îi erau dedicate, studiile asupra modei au cunoscut, în timpurile moderne, diverse mode. Este, practic, imposibil să încheșăm o bibliografie exhaustivă a acestora. Vom încerca să oferim, însă, niște repere edificatoare pentru cercetările în domeniu, repere care nu se vor – și nici nu pot fi – definitive, ele lăsând o porțiță deschisă pentru completări și amendări.

De-a lungul vremii, studiile de modă nu au avut o ritmicitate anume. Ele au apărut, mai ales, în perioadele de cotitură ale istoriei, de criză economică ori social-politică, atunci când portul epocilor trecute putea constitui un argument în atestarea unei națiuni sau a unei clase sociale, a unei tradiții sau a unei bunăstări ce trebuia să dea un impuls revigorării contemporaneității.

Cu multă judiciozitate poate fi aplicată și la studiul modei aserțiunea unui autor privind eleganța strălucitoare a unor momente de decadență: „Luxul dară [...] începe a fi masca miseriei. Un stat înștiințează căderea sa printr'un exterior briliant pentru a'i acoperi plaga”¹. În perioada tulbure premergătoare revoluției de la 1848 și, aproape fără întrerupere, în timpul desfășurării acesteia, la Paris apare, în „L'Illustration”, *Esquisse d'une histoire de la mode depuis un siècle*², bogat ilustrată cu desenele, foarte corecte și bine documentate, ale graficianului Valentin și cu textul semnat cu inițialele A.J.D. sub care trebuia recunoscut abilul cronicar A.J. Dupuys. De-a lungul a paisprezece numere, tipărite în intervalul 15 ianuarie 1848-20 octombrie 1849, autorii prezintă veșminte din vremea domniei lui Ludovic al XVI-lea, a Revoluției, a Directoratului, Consulatului, Imperiului, Restaurației, până la revoluția din iulie 1830. La ultima apariție, când sunt reproduse toate

imaginile publicate până atunci, legenda pune cititorilor o întrebare glumeață: „Lequel est le plus ridicule?”.

În 1919, la scurt timp după încheierea primului război mondial, când Germania trecea printr-o epocă foarte grea atât din punct de vedere economic, cât și social și politic, și când era puțin probabil să existe multe persoane dornice să investească în colecționarea de costume, Hans Mützel publică, la Berlin, *Kostümkunde für Sammler*³, elegant tipărită și bogat ilustrată, care tratează despre costumele vest-europene din cele mai vechi timpuri până la 1900 precum și despre portul din zonele estice ale continentului (Balcani, Turcia, Caucaz, Asia Mică) și din Extremul Orient. Și tot în 1919, la München, în timpul revoluției bolșevice apărea un volum din substanțiala și interesanta lucrare a unuia dintre renumiții cercetători ai istoriei costumului, Max von Boehn, *Die Mode. Menschen und Moden im neuzeitlichen Jahrhundert 1879-1914*⁴. Acestea făceau parte dintr-o lucrare amplă care își începuse apariția în 1908 și avea să continue inclusiv în timpul războiului (1915) și după aceea, până în 1925. Cunoscut istoric de artă care semnase monografii importante și variate ca tematică despre miniatură, despre reprezentarea lui Faust în artă, despre Guido Reni, Lorenzo Bernini și despre stilul Biedermeier, Max von Boehn era un admirabil cunoscător al iconografiei, care putea sluji studiului său asupra modei. Reproduse de bună calitate după pictori italieni, francezi, englezi și germani, piese de artă decorativă cu imagini de modă, bibelouri de porțelan sau biscuit de Meissen ilustrau volumele sale. În 1927, la Londra și New York, apare traducerea în engleză a acestei cărți în 4 volume sub titlul *Modes and Manners of the Nineteenth Century as Represented in the Pictures and Engravings of the Time*.

Și tot într-un an critic pentru Germania, 1933 – când Partidul Național Socialist era în plină ascensiune, deținând o poziție confortabilă în Reichstag, iar Adolf Hitler ocupa funcția de cancelar –, Dorothea Ziegel își publica volumul *Der Mann der die Frauen anzug. Der Lebensroman des Modekönigs*⁵. O asemenea carte cu subiect atât de „frivol” precum eleganța și regii modei nu putea fi văzută cu ochi buni de aparent sobrii lideri nașiști; ea demonstra însă că, în lume, mai există și altceva decât uniforme și severele regulamente militare după care se purtau acestea.

Alte apariții de asemenea studii sunt dictate de un anumit interes al publicului pentru diferite aspecte ale costumației și accesoriilor vestimentare ale înaintașilor. Cercetarea costumului istoric era suscitată de pasiunea

pentru travestire care stăpânea aproape toate păturile sociale de la oraș în veacul al XIX-lea. Cei care organizau sau participau la mascarade aveau nevoie de o bogată documentație din care să se inspire pentru a-și alege costumul potrivit și pe care să o arate croitorului în vederea execuției. În preajma desfășurării balului mascat de la Palatul Suțu din București, în februarie 1862, Ulysse de Marsillac constata febra ce puse stăpânire pe elegantele invitate, care își disputau reviste și volume în care ar fi putut depista modelele vizate: „Cunosc nenumărate tinere fete și mai multe tinere femei care nu mai pot dormi. Își smulg albumele unde speră să găsească modele”⁶. Principala sursă documentară o oferea tot Franța. Încă din 1843, „Le Magasin Pittoresque” a publicat *Histoire du Costume en France*, excelent ilustrată și foarte amănunțită. Veșmântul civil și militar era deopotrivă reprezentat folosindu-se ca bază documentară miniaturile medievale, sculptura domurilor și abațiilor, frescele și vitraliile, pietrele tombale și piesele de artă decorativă ce se păstrau în muzee și colecții. Această istorie a costumului franțuzesc era concepută cronologic și organizată în funcție de categoriile sociale existente în perioadele respective. Erau astfel prezentate costumele Evului Mediu, ale secolelor XV, XVI, XVII și XVIII, încheindu-se cu spectaculoasa modă din vremea lui Ludovic XVI⁷.

În 1862, frații Hippolyte Louis Émile Pauquet și Polydore Jean Charles Pauquet, gravori de oarecare vogă, au dat la lumină albumul *Modes et costumes historiques*, acoperind lunga perioadă dintre merovingieni și Bonaparte. Recenzând lucrarea, Pierre Paget îi subliniază meritele ce o făceau un material de folos atât cercetătorilor, cât și mondenilor în căutare de idei pentru mascarade: „Această culegere este utilă tuturor istoricilor serioși care doresc să își reprezinte partea exterioară a unei epoci, precum și femeilor de lume care doresc să se gătească într-un costum original pentru viitorul bal costumat”⁸ (s.n.). Peste cinci ani, frații Pauquet imprimă o nouă serie de planșe gravate în oțel și colorate de mână, cu acuarelă, menite să completeze istoria în imagini a costumului prin exemplare din alte țări, care să se alăture celor franțuzești, *Les Modes et costumes étrangères*⁹.

Nu toate studiile dedicate costumului erau la fel de sistematice și complete. Unele puneau accentul exclusiv pe Evul Mediu, altele pe secolul luminilor – frivolul veac XVIII –, altele se ocupau doar de perioada contemporană. Erau cazuri când era cercetată în amănunțime doar o singură

piesă din inventarul eleganței. Spre pildă, în 1855, „Le Magasin Pittoresque” a dat la lumină *Histoire de l'évantai*⁹. O altă istorie, mult mai amplă, dedicată acestui articol, apare în Germania, în 1904, *Der Fächer*, datorată lui Georg Buss, care prezintă evoluția eventaiului din vechime, de la egipteni și de la popoarele naturii, până în secolul al XIX-lea, evidențiind valoarea artistică a acestora, unele pictate cu peisaje, scene alegorice și de gen, ba chiar și cu portrete¹¹. În 1883, scriitorul, istoricul literar și bibliofilul Octave Uzanne, atras de psihologia și cochetăria feminină, publică un volum în care se ocupă tot de accesorii: *L'ombrelle, le gant, le manchon*, ilustrat de Paul Avril¹². Îndrăgostit de cartea frumoasă, Uzanne avea întotdeauna grijă să își însoțească, pentru edificare, comentariul cu imagini evocatoare realizate de graficieni și pictori cunoscuți. Așa procedează în 1892, când frontispiciile colorate ale noii sale cărți erau executate de pictorul și gravorul belgian Félicien Rops, iar ilustrațiile de către Albert Lynch și Émile Mes. Atunci Uzanne semna un studiu aprofundat asupra modei pariziențelor din ultima sută de ani: *La femme et la mode. Métamorphose de la parisienne de 1792 à 1892*¹³. Simțind că nu a epuizat subiectul, în 1898, scoate un nou volum în care urmărea, tot pe parcursul unui secol, evoluția gustului și a modei feminine – *Les Modes de Paris. Variations du goût et de l'esthétique de la femme 1797-1897*¹⁴ – după ce, cu patru ani înainte, elaborase un alt studiu despre parizience, în care, pe lângă psihologia și moravurile concetățenelor sale, era atins și aspectul vestimentar – *La femme à Paris*¹⁵.

Toaleta feminină a reprezentat un subiect pasionant și pentru alții care i-au dedicat studii exclusive, precum Augustin Challamel cu a sa *Histoire de la mode en France. La toilette des femmes depuis l'époque gallo-romaine jusqu'à nos jours*¹⁶ din 1871, și Henri Bontet cu *Les modes féminines du XIXe siècle, 1801-1900*¹⁷, din 1902.

Un caz special l-a constituit desenatorul și scriitorul Albert Robida, care își împărțea timpul și pasiunile între penel și condei făcând caricaturi pentru reviste satirice și scriind literatură de anticipație de factură Jules Verne, proză romantică, de aventură și călătorii, străbătute de un puternic filon umoristic, pe care și le-a ilustrat personal, cu mult har. Cândva în ultimii ani ai veacului XIX, dă publicității volumul nedatat, *Mesdames nos Aïeules. Dix siècles d'élégances*. Autorul începe, glumeț, cu o parodie la cunoscuta *Baladă a doamnelor din duse vremi* de François Villon, intitulată *Ballade des modes du temps jadis*, unde refrenul este o nimerită parafrază

la memorabilul vers „Mais où sont les neiges d'antan!": *Mais où sont les modes d'antan!*¹⁸ (s.n.).

Conținutul este tratat într-un stil eseistic lejer, cu lungi excursuri în artă, literatură, muzică, istorie și chiar știință, pentru a explica vreo toaletă mai complicată. Obișnuit cu săgețile ironiei din lunga sa colaborare la reviste de divertisment precum „La Vie Parisienne” și la periodicul „La Caricature” unde era cofondator (1873), autorul nu exclude umorul din comentariile sale estetice. Cartea este înnobilită cu ilustrații alb-negru în text și planșe color care dau măsura talentului de grafician a lui Robida.

Tot o lucrare exclusiv despre femei, și anume despre arta pieptănăturii, este datorată contesei Marie de Villermont, celebra feministă, intitulată *Histoire de la coiffure feminine*; lucrarea a apărut în 1892¹⁹.

O operă monumentală închinată vestimentației este *Le costume historique* de Auguste Racinet, în 6 volume, tipărită în condiții excepționale de-a lungul a 12 ani, între 1876-1888, de prestigioasa editură Firmin-Didot²⁰. Planșele cromolitografiate reconstituie în cele mai mici amănunte îmbrăcămintea europeană, cu precădere franțuzească.

Extrem de bine ilustrată – cuprinzând 700 de imagini – este și lucrarea lui Camille Piton *Le costume civil en France de XIIIe au XIXe siècle*, apărută la Flammarion, fără a fi precizat, însă, anul²¹.

Au existat și autori francezi care au avut curajul de a depăși granițele propriei țări pentru a se ocupa și de îmbrăcămintea altor popoare, așa cum a făcut Sylvain Maréchal, care în 4 volume, a oferit o bună documentație iconografică în lucrarea *Costumes civils actuels de tous les peuples connus*²². Louis Maigrion, în cartea sa din 1911 *Le Romantisme et la Mode*²³, evidențiază influența avută de curentul literar-artistic asupra vestimentației într-un răstimp de 15 ani, între 1825 și 1840. Inspirându-se din costumele medievale sau renascentiste evocate de romanele lui Victor Hugo sau Alexandre Dumas, tinerele doamne renunță la vestimentația *Empire*, simplă și ușoară, pentru o îmbrăcămintă mai amplă și mai greoaie. Teatrul și actorii ofereau sugestii urmate cu sfințenie de elegante. Nici bărbații nu se lăsau mai prejos, imitându-i prin haine, coafură și comportament pe idoli lor, creatorii unei dramaturgii și poezii moderne, Théophile Gautier, Charles Baudelaire, George Gordon lord Byron, Jules Barbey d'Aurevilly, Alfred de Musset.

După ce revenise din misiunea diplomatică din Italia, cunoscutul ateneist, medic și om de cultură Constantin Esarcu oferă, pe 27 octombrie

1893, în prima ședință de după vacanță a Societății Ateneului Român – al cărei fondator și fusese – pentru biblioteca acesteia mai multe cărți pe care le achiziționase, la licitație, la Roma. Printre acestea se afla și *Istoria costumului antic și modern la toate popoarele lumii*, în 30 de volume, care aparținuse familiei Borghese²⁴. Din această informație dată de revista „Ateneul Român” reiese că era vorba de o lucrare foarte prețioasă care îmbogățește biblioteca Ateneului.

Interesul pentru portul oriental a făcut ca, pentru Expoziția Universală de la Viena, din 1873, Imperiul Otoman să elaboreze o amplă lucrare, bine ilustrată cu fototipii, sub îngrijirea lui Osman Hamdy Bey și a Mariei de Launay, *Les costumes populaires de la Turquie en 1873*²⁵.

Cercetătorii germani s-au aplecat relativ târziu asupra studiului modei, se pare că tot sub influența celor francezi, mult mai avansați în acest sens. O influență a avut, desigur, războiul franco-prusian din 1870-1871, când învingătorii au luat contact direct cu publicațiile recente în materie și au putut vedea, în zonele ocupate, costume istorice, stampe și periodice vechi de modă în muzee sau colecții particulare, în reședințe nobiliare devenite cvartir pentru ofițeri sau în poduri de locuințe devastate. Este grăitor în acest sens celebrul tablou din 1894 al lui Anton von Werner, intitulat *Cvartirul*, în care un grup de ofițeri prusieni de diverse arme se relaxează în salonul unei elegante locuințe franțuzești: înconjurați de mobile scumpe, de oglinzi și tablouri cu rame groase, aurii, călcând cu cizmele pline de noroi pe covoare groase, câțiva s-au afundat în fotoliile moi, alții, fumând, se sprijină de șemineul în care arde, vesel, focul, în vreme ce unul cântă acompaniat la pian de un camarad. Interiorul select în care erau încartiruți îi făcuse pe războinici să uite zăngănitul armelor și să se dedice o clipă bucuriilor artei.

În chip simptomatic, exact în primii ani ai celui de-al optulea deceniu ai secolului al XIX-lea se deschide interesul istoricilor pentru cercetarea fenomenului modei. Astfel, în ianuarie 1874 apare în revista „Illustrierte Zeitung” din Leipzig o recenzie la cartea *Die Costümkunde* a lui Hermann Weiss, recent publicată, din care sunt reproduse și câteva imagini elocvente pentru sursele de inspirație ale autorului²⁶.

Expoziția Industrială din Dresda, organizată în același an, îi inspiră graficianului Herbert König o interesantă ilustrație cu diverse pieptănături istorice, de la cele egiptene la cele din epoca lui Ludovic XIV, la Friedrich cel Mare și Napoleon, pentru a reprezenta pavilionul frizerilor²⁷. Anul

următor, același König prezintă, pe două pagini, o istorie în imagini a modei franțuzești din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate²⁸. Desenele sale erau foarte corecte și expresive, fapt ce demonstra că se documentase temeinic pentru executarea lor. Ce-i drept, în toamna anului precedent, la Paris avusese loc Expoziția Uniunii Centrale a Artelor Aplicate, unde fuseseră expuse, printre multe obiecte de artă decorativă, și costume istorice din sec. XII-XVIII, pe care desenatorul german le putuse vedea ori consultase revista „Le Monde Illustré”, care reprodusese câteva dintre ele²⁹. Totuși, între schițele lui Herbert König din „Illustrirte Zeitung” și cele semnate de Paul Sellier în „Le Monde Illustré” nu se observă nici o similitudine.

Chiar dacă și-au început mai târziu cercetările în domeniul istoriei costumului, autorii germani au elaborat lucrări temeinice. Alături de cei deja menționați mai sus trebuie adăugat Adolf Rosenberg cu a sa *Geschichte des Kostüms*, în 5 volume, apărută la Berlin în intervalul 1905-1908³⁰, și, mai ales, foarte utila *Praktische Kostümkunde* de Emma von Sichart și Carl Köhler³¹, care în cele două volume, pe lângă o bogată ilustrație alb-negru și color – oferită atât de reproducerea multor opere de artă din Antichitate până în secolul al XIX-lea, cât și de modelele, potrivit alese ca fizionomie și expresie pentru a se potrivi cu epoca al cărei costum erau puse să îl îmbrace –, mai aducea și importante deslușiri în privința croiului și a tăieturii prin tipare și dimensiunile precizate pe ele, luate după piese istorice aflate în muzee și colecții. Reconstituirile de epocă și tiparele folosite au asigurat perenitatea acestei lucrări din 1926, care a fost tradusă în engleză în 1928 și reeditată în 1963. Pentru scenograful dornic să reconstituie, în chip ireproșabil, o anumită perioadă istorică pentru un spectacol sau un film, la fel ca și pentru croitorul executant, această carte oferă, încă, o documentație ce nu a putut fi depășită și un indispensabil instrument de lucru.

Jacques Ruppert, vicepreședinte al Societății de Istorie a Costumului și profesor la Școala de Arte Aplicate, dă publicității, între 1930 și 1931, cinci fascicule menite să constituie, legate, volumul *Histoire du costume de l'antiquité au XIXe siècle*, admirabil ilustrat cu 687 imagini alb-negru³². Față de alți autori care nu se ocupau decât de îmbrăcămintea civilă, Ruppert s-a ocupat și de arme, armuri și uniforme militare, care, evident, nu pot fi excluse din curentul modelor. Apoi, el a tratat fenomenul modei ca un tot unitar în care trebuia să figureze studiul coafurii și perucii, al

încălțăminte și al acoperământului de cap și, nu în ultimul rând, al gesticii, alurii și fizionomiei fiecărei epoci și fiecărei țări tratate. Tiparele nu sunt la fel de abundente ca în cartea Emmei von Sichart, dar sunt incluse pentru fiecare rochie sau haină reprezentativă. Și, noutate în plus față de alte lucrări, aici au fost prezentate fără excepție toate categoriile sociale, de la împărați, regi și nobili, la burghezi, țărani, soldați și sanchiloți.

Titlurile înfățișate mai sus au reprezentat pionieratul istoriografiei costumului. În perioada interbelică au mai apărut, sporadic, în diverse țări, volume dedicate modei, dar după al doilea război mondial și, în special, în deceniile șapte și opt se produce un reviriment al interesului pentru acest subiect și, implicit, o explozie publicistică. Obosită de mizerie și privațiune, omenirea dorea să uite ororile războiului și, în același timp, să înceapă o nouă viață amintindu-și splendoarea epocilor trecute. Era vremea celebrului „New Look” lansat de Christian Dior imediat după război, în 1947, care reinstaura feminitatea pierdută a toaletei feminine: talii zvelte, fuste învoalate susținute de jupoane, pălării largi, mănuși lungi.

În 1948, Millia Devenport publica ampla și bogat ilustrată *The Book of Costume*³³, ce a cunoscut mai multe ediții. O extrem de utilă lucrare a elaborat cunoscuta cercetătoare a istoriei costumului Doreen Yarwood în 1975, *European Costume. 4000 Years of Fashion*; rod al documentării în colecțiile de modă ale marilor muzee europene – unde a executat și amănunțite schițe ale fiecărei piese în parte – autoarea împletește comentariul succint dar bogat în informații cu abundenta ilustrație grafică, revelatoare pentru fiecare perioadă, cu trimiteri la sursa de inspirație.³⁴

René Colas publică, în 1962, *Bibliographie générale du costume et de la mode*³⁵, un important instrument de lucru pentru cercetători.

Într-un interval foarte scurt de timp apar două monumentale studii asupra istoriei costumului, adevărate evanghelii în materie; nici o lucrare circumscrisă domeniului nu poate fi considerată completă dacă autorul nu le-a consultat și nu le-a menționat în bibliografie. Este vorba de *Geschichte des Köstums. Die europäische Mode von den Anfängen bis zur Gegenwart*, semnată de Erika Thiel³⁶, și *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours* de François Boucher³⁷, ambele datorate unor somități ale domeniului, ambele cunoscând ediții ulterioare (iar cea din urmă și o traducere engleză). După cum o arată și titlul, se ocupă exclusiv de costumul Europei apusene din cele mai vechi timpuri până în perioada

contemporană. În același spațiu geografic, dar asupra unui interval mai scurt de timp, de doar 140 de ani, și-a oprit analiza Margarete Braun-Ronsdorf în cartea sa *Modische Eleganz. Europäische Kostümgeschichte von 1798 bis 1929*³⁸.

În deceniile șapte, opt și nouă ale veacului XX, modele și costumele din vechime au atras noi pasionați pe calea cercetării lor. Și aceasta a fost o modă a studiilor asupra modei!

Treptat încep să dispară tratatele cu pretenție de universalitate – dar, în fond, consacrate aproape exclusiv Occidentului, care iradia mode pentru restul continentului –, făcând loc istoriilor naționale de costum urban, în special din centrul și estul Europei, dar și din Statele Unite ale Americii. Ne vom referi doar la lucrările la care am avut acces și pe care le-am consultat.

Între 1960 și 1972 apar la Moscova cele cinci volume ale albumului *Russki Kostiom 1750-1917*, ilustrate de Vladimir Ivanovici Kozlinski și cu text de Elizaveta Maximovna Bermann și Elena Dmitrievna Kurbatova³⁹. Lucrarea era destinată să slujească drept îndreptar pentru înscenări de piese din dramaturgia rusă. Laviurile și acuarelele pline de calități plastice, dar și foarte minuțioase pentru a putea folosi regizorilor și scenografilor reprezentau atât grupuri de personaje îmbrăcate după modă, surprinse în atitudini specifice activității cotidiene, cât și piese de costum (ansambluri, detalii și secțiuni), veșminte civile, de zi sau de ocazie, ale nobilimii, orășenimii și țărănimii, precum și uniforme militare și civile (de funcționari). Riguros documentate, aceste volume au constituit un extrem de util instrument de lucru pentru toți cei angajați în montarea clasicilor literaturii ruse în teatru sau cinematograf.

Tamara Korșunova, cunoscută cercetătoare a modelelor urbane rusești, șefa departamentului de costum al Muzeului Ermitaj din St. Petersburg și organizatoare, în 1974 și 1979, a unei ample expoziții intitulate „Costumul în Rusia – secolul al XVIII-lea și începutul secolului XX – în colecțiile Ermitajului” (deschisă și la Muzeul Metropolitan din New York în 1977 și 1992), publică în 1979 elegantul volum *Kostiom v Rossi XVIII – naceala XX veka*⁴⁰. Peste patru ani apare versiunea în limbi străine (engleză, franceză, germană), revăzută și adăugită, a acestui admirabil volum ilustrat integral color, cu imagini de mărimea paginii, ansambluri de rochii și haine bărbătești, detalii de textură și ornamente ca și reproduceri de portrete revelatoare pentru modă, datorate maștrilor ruși ai penelului⁴¹.

Cuprins

Prefață.....	7
Introducere	11
I. Modele studiilor modei	39
II. Mode urbane de tranziție în epoci de tranziție.....	71
III. Modernitate europeană	145
IV. Secretele îmbrăcăminții	217
V. Război și modă	225
VI. Eleganța artiștilor și a literaților	243
VII. Moda copiilor	263
VIII. Moda sporturilor	277
IX. Moda în uniformă	319
X. Coafuri și bărbi	403
XI. Igienă corporală și vestimentară.....	435
XII. Croitori, modiste, marșanzi și marșande de modă	465
XIII. Umor și modă	503
Concluzii	557
Anexe	559
Fashion and Urban Society in Modern Romania (Summary)	591
Bibliografie selectivă.....	611